

Mövzu 14. Sosial sığorta sistemi

FTN 3. Sosial sahələrin maliyyələşmə imkanlarını bilmək.

FTN 4. Fəaliyyətlərin müəyyənləşdirilmiş qurumlar və qaydalar çərçivəsində tənzimlənməsini mənimsəmək.

PLAN

- 1. Sosial sığorta və onun növləri**
- 2. Sosial sığortanın idarə edilməsi**
- 3. Sığorta potensialı və onun maliyyə mənbələri.**
- 4. Sosial sığortanın qiymətləndirilməsi**

ƏDƏBİYYAT

- 1. Azərbaycan Respublikasının 2022-2026 cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası**
- 2. C.İ.Mahmudov, H.Q.Bağırsoylu. Sosial iqtisadi inkişafın proqnozlaşdırılması. Dərs vəsaiti, Naxçıvan, Əcəmi, 2019, 260 s**
- 3. Hacızadə E.M. Sosiallaşan iqtisadiyyat. Bakı, Elm, 2006, 509 s.**
- 4. Hüseynov T.H. Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli: nəzəriyyə və praktika. Bakı, Elm, 2015, 466s.**
- 5. Həsənov R. İqtisadi siyasət: metodologiya və praktika. Dərs vəsaiti, Bakı, 2009, 282 s.**
- 6. Ə.Q.Əlirzayev “Sosial sferanın iqtisadiyyatı və idarəedilməsi” Dərs vəsaiti. Bakı – İqtisad Universiteti nəşriyyatı - 2010**

Sosial sığorta həyat fəaliyyətinin mühafizəsi və insana dəyən maddi, mənəvi ziyanı ödəmək üçün tətbiq edilir. Bir çox ölkələrdə inkişaf etmiş iqtisadi sistemləri sosial sığorta sistemi nizamlayır. Azərbaycan Respublikasında sosial sığorta mexanizmləri müstəqil Azərbaycan şəraitində xarici ölkələrin təcrübəsini əhatələməklə özünün əhalisinin həyat aktivliyi fəaliyyəti ilə xüsusiləşir. Sosial sığorta sosial həyat tərzinin növləri üzrə ünvanlanır və təyinatına görə ixtisaslaşır. Belə ki, aşağıdakı sosial sığorta növlərini ayırmaq olar:

- Həyat fəaliyyətinin sığortalanması;
- Səhiyyə sığortası;
- Əmlakın növləri üzrə sığortalanma;
- Sərnişin daşınmasında əhalinin sığortalanması;
- Kənd təsərrüfatının istehlakında sığorta.

Əlbəttə bu sahələrin hər birinin metodiki və hüquqi aspektləri mövcuddur. Respublikada sığorta növləri üzrə qanunlar Milli Məclis tərəfindən qəbul olunur və sığorta edən sığortaçıları və hüquqi şəxs kimi sığorta təşkilatları arasında münasibətləri tənzimləyir. Tətbiqini, sığorta fəaliyyət dairəsi olmaqla maliyyə, təşkilatı və hüquqi vəzifələri müəyyən etməklə iqtisadi maraqlar və həmçinin sosial müdafiə məqsədi güdür. Hər bir element sosial sığorta sisteminin maraqları ödənilirsə, onda həmin sistemin daha səmərəli idarəetmə strukturu və inkişafı üçün maliyyə mənbələri formalaşır.

Sosial sığorta növlərində sığorta haqqı, ziyanı görə ödənilən vəsait və həmçinin əmlak və dəyərin qiymətləndirilməsi metodiki, qanunverici bazası istifadə olunur. Bu göstəricilərin hər biri müəyyən prinsiplər və sığorta bazarında maraqların onun inkişafına şərait yaradır.

Sığorta bazarı, sığorta tələbi və bu təbii reallaşdıran təkliflə tənzimlənir. Sığorta bazarında əmlakın dəyəri, onun sığortaya cəlb edilməsi intensivliyini və sığorta haqqının miqdarı rol oynayır. Sığorta bazarında rəqabət qabiliyyətli xidmət, təminat və sığorta fəaliyyətinin səmərəli təşkili ilə mümkün olur. Ona görə də sığorta sistemi formalaşır. Sığorta bazarında obyektlər, fiziki və hüquqi şəxslər və onların münasibət sistemi formalaşır, təkmilləşir. Sığorta bazarına daxil olmaq

müəyyən nizamnamə kapitalı, təminat sistemi və sığorta haqqının sığorta olunan əmlak və öhdəliyin qiyməti ilə ölçülür.

Həyat fəaliyyətinin sığortalanması insanın sağlamlığına dəyən ziyanı ödəmək üçün formalaşır. Sığorta haqqı şəxsi (sığortalının) əməkhaqqı yaxud gəlirləri hesabına ödənilir. Sağlığın pozulması dərəcəsinə uyğun olaraq sığorta ödənilməsinin faizi müəyyənləşir. Belə ki, əlillik səviyyəsinin dərəcəsinə görə alınan haqqın miqdarı müəyyənləşir.

Əmlak sığortası fiziki və hüquqi şəxsin əmlakına dəyən ziyanı ödəmək üçün hüquqi şəxs kimi fəaliyyəti göstərən sığortaçı ilə bağlanır. Bu məqsədlə dəyən ziyanın ölçüsünə görə alman vəsaitin miqdarı müəyyənləşir.

Sığorta təşkilatları dövlət və özəl sığortaya bölünür. Dövlət sığorta təşkilatları daha çox dövlət müəssisələrində işləyənlərin həyat sığortası və fiziki şəxslərin pulu və ödəmə şərti ilə sığortalanma fəaliyyətini təşkil edir.

Sığorta məcburi və könüllü olaraq iki əsas istiqamətdə genişlənir. Təbii ki, məcburi sığorta əhalinin yaşayış səviyyəsindən asılı olaraq bütün qanunlara tətbiq etmək mümkün olunur. Könüllü sığorta sistemi əhalinin sığorta mədəniyyəti və həyat səviyyəsinin dəyişməsi ilə genişlənir. Məcburi sığorta az təminatlı ailələr üçün dövlət büdcəsi hesabına ödənilə bilər. Ona görə də məcburi və könüllü sığorta arasında nisbətlərin dəyişməsinə dövlətin mərkəzləşdirilmiş fondları və yerli büdcələr hesabına ödənilməsi baş verir.

Avropa ölkələrində daha çox tibbi sığorta inkişaf edib. Bu sığorta növünün tətbiqi məcburi xarakter daşıya bilər.

Amma tibbi sığorta haqqları müəssisə və büdcə hesabına ödənilsə onun məcburi formasına bütün əhali üçün tətbiq oluna bilər. Bu zaman dövlət büdcəsindən pensiyaçılar və az təminatlı ailələrin sığorta haqqları büdcə xərcləri hesabına ödənilir və bu xərclərə müəyyən proqram əsasında tərtib olunmuş pulsuz tibbi xidmət edilir. Əgər bu xidmətdən mürəkkəb xidmətlər almaq istəyirsənsə onda pullu xidmət forması tətbiq olunur.

Sığorta sistemi fəaliyyət dairəsi olmaqla idarəetmə obyektini kimi qəbul edilir. Bu sistemin idarəedilməsi sığorta bazarında amilləri öyrənmək, onun təşkilinin

metodiki yaratmaq və maliyyə aspektlərini yaratmaq və maliyyə aşkarlığı mühitini yaratmaq vəzifələri dayanır. Sığorta tələbi sığorta potensialını qiymətləndirməklə onun dövrüyyəyə cəlb olunması üçün səmərəli mexanizmlər yaratmaq üsulları dayanır. Sığorta məqsədlər sistemi ilə qarşılıqlı əlaqədə və sığorta fəaliyyətindən gələn gəlirlərin bölgüsü və yenidən bölgüsü mərhələlərini yaratmaqla tərtib olunur. Sığorta sisteminin metodiki cəhətləri bu sferada proqnozların verilməsi, əhəlinin sosial-demoqrafik və iqtisadi vəziyyəti ilə sığorta məbləğinin hesablanması və onun bölgüsü sxemində əsaslı meyarlar və göstəricilər tətbiq etmək vəzifəsi durur.

Sığorta sisteminin maliyyə aşkarlığı, gəlirlərin və xərclərin hesabatı onların vergiyə cəlb olunması və həmçinin istifadəsi istiqamətlərinin təhlili və onun üzərində maliyyə nəzarəti və audit yoxlamaları ilə baş verir.

Sığorta fəaliyyəti dövlət, qeyri-dövlət mülkiyyətində olmaqla xarici şirkətlər də daxil olmaqla hüquqi şəxs kimi dövlət qeydiyyatından keçir. Sığorta fəaliyyəti sahibkarlıq fəaliyyəti kimi özünün nizamnamə kapitalının, onun formalaşma mənbələrini və il ərzində maliyyə dövrüyyəsinin həcmi planlaşdırır. Rəqabət mühiti sığorta təşkilatlarının dayanıqlı və davamlı inkişafı üçün perspektiv layihələr tərtib edir.

Sığorta fəaliyyəti rəqabət mühiti şəraitində özünün biznes planını və davamlı inkişaf üçün kapitalını, həmçinin müştəriləri daha çox maraqlandıran sığorta haqlarının verilməsini öhdəçilik kimi qəbul edir. Sığorta fəaliyyətinin təşkili səmərəsi, onun sənədlərinin tərtibi və daha çox əhəlinin maarifləşməsi yolları da daxildir. Bu isə dünya təcrübəsi və Avropa ölkələrinin sığorta şirkətlərinin üsullarından istifadə etməklə təkmilləşir.

Sığortanın maliyyə əsası maliyyə sistemi ilə də müəyyənləşir. İlkin kapitalın yaradılmasında kredit resursları xüsusi vəsaitləri və dövlət büdcəsi ola bilər. Sığorta məbləğinin dövlət büdcəsi gəlirləri və xərcləri, həmçinin ümumi daxili məhsula olan nisbəti planlaşma üçün və tənzimləmə məqsədi ilə istifadə olunur.

Sığorta fəaliyyəti kommersiya məqsədi güdməklə sığortaçıların marağına və onların maddi ziyanını, sağlamlığının bərpasını təmin etmək ehtimalları və proqnozlar üzərində qurulur. Nəzəri baxımdan sığorta potensialı kimi əhəli və

onların müxtəlif təyinatlı daşınmaz əmlakı və yaxud fərdi istifadədə olan hərəkətli əşyaları ola bilər. Amma bu potensialın sığorta dövriyyəyə cəlb edilməsi sığorta olanların və sığorta obyektı olan potensialın cari və perspektiv nisbətindən xeyli asılıdır. Əgər sığorta potensialının dəyərini cari qiymətlərlə müəyyənləşdirib onun sonrakı dinamikasını və sığortaya cəlb edilmə dərəcəsini bilsək, onda sığorta məbləğini bir parametrlı model kimi təsvir etmək olar:

$$S(t) = W^s(t) \cdot x(t)$$

Burada, $W^s(t)$ - sığorta olunan əmlak, gəlir və əhalinin qiymətləndirilmiş məbləği;

$x(t)$ - sığorta haqqının perspektiv faizi;

$S(t)$ - t ilində sığortaya cəlb olunan dövriyyə vəsaiti.

Sığortalamaq üçün sosial yönlü proqramlar olaraq kompleks səhiyyə və xidmət sferasını onun təşkilı institutlarının yaradılması, onların metodiki mexanizmləri və həmçinin hüquqi statuslarının təkmilləşməsi rol oynayır.

Sığorta potensialının qiymətləndirilməsi bazar qiymətlərinə uyğun olaraq xüsusi qiymətləndiricilər yaxud razılaşılan tərəflər arasında müəyyənləşir, müvafiq icra orqanları olan dövlət və ya özəl sığorta şirkətləri tərəfindən icra olunur.

Hər bir sığorta növünün özünün prinsipləri və tənzimləmə metodları, uyğun mexanizmləri olmaqla real iqtisadi sistemin tərkib hissəsidir. Sığorta fəaliyyəti xarakter etibarı ilə sosial məqsəd və sosial nəticələr özündə kəsb edir. Daha çox insanın həyat fəaliyyəti, sağlamlığı və ona vurulan ziyanı ödəməklə əhalinin və ailənin gəlirlərinə, xərclərinə təsir edir. Amma sığorta hadisəsi baş verməzsə, onda sığortaçıların əldə etdiyi dividend olmur. Ona görə də sığorta hadisəsi nə qədər çox baş verirsə sığorta xərcləri sığortalıyan tərəfdən daha çox olur.

Sığorta fəaliyyətinin imkanları sığortaçıların resurslarının həcmindən və onun ilkin kapitalından asılıdır. Ona görə də hüquqi şəxs kimi sığorta təşkilatlarının qeydiyyatı alınması zamanı sığorta təşkilatlarının öhdəlikləri nəzərə alınır. Sığortalama fəaliyyəti həmçinin əhalinin əmanətlərinin qorunması üçün banklar tərəfindən həyata keçirilir. Banklar haqqında qanuna görə əhalinin

əmanətlərinin sığortalanması üçün sığortalanma fondu yaradılıb. Bu fondan istifadə etmək üçün əmanət bankları öz gəlirlərindən həmin fondlarda payı olmaqla, bankın təminatlığını artırır. Rəqabət mühiti şəraitində əmanətlərin təminatlığını təmin edən bankların davamlığı və dominantlığı baş verir.

Sığorta kreditinin daşınmaz əmlak, daşınan yaxud insanın sağlamlığı, həyat fəaliyyəti olmasından asılı olaraq sığortalı, sığortaçı və üçüncü şəxs arasında vəzifələrin və gəlirlərin bölgüsü özünəməxsus metodiki əsaslarla baş verir; üçüncü şəxs kimi sığorta haqqına olan fiziki və hüquqi şəxslər ola bilər. Belə ki, hər sığortalı üçüncü şəxs rolunda ola bilmir. Hətta onun uzun müddət ödəmə haqqı üçüncü şəxsin ziyanını ödəməyə xərclənir - ona görə də sığorta hadisəsinin intensivliyini onun xərcini üçüncü şəxslərə vermək sığorta ilə qiymətləndirmək mümkündür.

Sığorta sistemi iqtisadi və maliyyə imkanları ilə və əhalinin mənimsəmə faizinin artması ilə genişlənir. Onun dəyəri və əhatə dairəsi ölkədə bazar iqtisadiyyatının transformasiya nəticələrini ifadə edir.

Sığorta sistemində qiymətləndirmə fəaliyyəti sığorta bazarında sığorta haqqının ölçülməsinə gətirib çıxarır. Ona görə də sığorta qiyməti bazarda sığorta tələbatı və təklifi ilə ölçülür. Qiymətləndirmə zamanı cari qiymətdə potensial sığorta predmetinin dəyəri ilə ölçülür. Qiymətləndirmə zamanı sığorta haqqının müəyyən edilməsi həmçinin əhalinin sığorta prosesində aktivliyi və zərərə görə alınan haqqın məbləği və onun təşkili qaydaları əsas rol oynayır.